

Rekonstruksjonen

Kjersti Gulliksen,
fagredaktør i Psykologtidsskriftet

Den svenske regissøren Carl Javér har laget dokumentarfilm om Utøya. En nødvendighet, sier han selv.

TRE FILMER OM Utøya har nådd norske kinoer det siste halvåret. Flere anmeldere mener «Rekonstruksjon Utøya» er den eneste vi trenger. Psykologtidsskriftet møtte regissør Carl Javér og psykolog Steffen Andreas Rostock Svendsen til samtale om filmen.

Bortenfor ordene

Sommeren 2011 ser Carl Javér bilder av skrekkslagne norske ungdommer strømme over tv-skjermen. Han vet han må bortenfor ordene. At han må lage film.

– Helt siden 22. juli har jeg strevd med å forstå og å prate om det som skjedde. Det er en så uhyrlig hendelse at det egentlig ikke går å beskrive den med ord. Siden jeg arbeider med film, visste jeg at filmmediet har muligheter i seg til å fortelle om det som ordene ikke når inn til.

En rekke samtaler ble det likevel. Mellom Javér og produsent Fredrik Lange. Mellom regissør, produsent og den nasjonale støttegruppen etter 22. juli.

– Fantest det et behov for å fortelle om hendelsene? Hos de som var rammet? Vi trengte å få svar på det spørsmålet før vi kunne gå videre med vårt ønske om å lage film. Det var et helt klart premiss, sier Javér.

Viske ut bildet av gjerningsmannen

Han mener mediedekningen, og særlig den svenske, etter hvert har fokusert mest på gjerningsmannen. At det er en slags medielogikk i å rette oppmerksomheten mot den som begår ugjerningen. En hovedmålsetting med filmen, forklarer han, var å rette blikket et annet sted, mot de mange ungdommene som ble rammet.

– Vi opplevde et sterkt ubehag ved at gjerningsmannens ansikt ble det folk først og fremst forbandt med Utøya. Det kjentes nødvendig å flytte folks oppmerksomhet over til menneskene som skal *bære* minnet om Utøya, de som overlevde. At det er de som *var der*, som skal fortelle. Og da ikke bare fortelle med ord, men også på et kunstnerisk nivå kunne nå inn til noe som er bortenfor ordene. Som kan finne feste i oss andre som ikke var der. Mye av filmprosessen handlet om å gi overleverne tilbake kontrollen over hendelsen. En kontroll som ble tatt fra dem der på øya i 2011.

– Noen bilder er jo sånn, ikke sant? Har man sett dem, så glemmer man dem aldri. Og det håper man jo alltid som filmskaper, men kanskje særlig med den her filmen. At det fins et bilde fra filmen som kommer til å bli værende hos mennesker hele deres liv. Som de forbinder med Utøya. Hvordan det var.

For Javér er 22. juli og Utøya også en slags Europas 9/11, med en sterk symbolsk kraft:

– Jeg ville også lage filmen fordi jeg mener det er veldig viktig at vi ikke glemmer at Utøya var en politisk handling, et alvorlig angrep på demokratiet. Det var ikke en naturkatastrofe. Et menneskes handlinger står bak hendelsen.

UNGDOMMENES FORTELLING Regissøren av dokumentaren «Rekonstruksjon Utøya», Carl Javér, ønsket å formidle fortellingen til ungdommene som ble rammet av terroren, og med det flytte fokus bort fra gjerningsmannen. Foto: Polarfox

Minnerommet

I filmen møter vi fire overlevende, Rakel, Mohammed, Jenny og Torje. Men også 12 ungdommer, rekruttert fra amatørteatre, som ikke var på Utøya. I et stort, teppekleddt rom, kalt minnerommet, skal

de fire overlevende fortelle sin historie. Oppgaven til de tolv amatørskuespillerne er å spille ut den enkeltes fortelling.

Den overlevende forteller, styrer hendelsesutviklingen, og bestemmer hvem som skal med i rekonstruksjonen. Hvordan deres indre bilder skal dramatiseres. Og de velger hvem av de andre 12 som skal spille dem selv.

– Det aspektet, at man velger noen som skal representere en selv. For meg var det et helt magisk øyeblikk. Når de spør: Vil du være meg? Alle var jo veldig frie til å velge den de ville. Alle valgte for eksempel jenter til å representere seg. Det var litt overraskende, sier Javér.

– At de selv teiper opp omgivelsene, på gulvet i minnerommet, er også et vesentlig element, fortsetter han. Hensikten er at de overlevende får mulighet til å ta kontroll over sine minner. Og i forlengelsen av dette, selve hendelsen. Selv om seks år har gått.

I filmen møter vi ungdommene i forberedelsene, der de tegner og forklarer scener de har valgt ut. Med hvit tape rekonstruerer de selv omgivelsene, og på det sorte gulvet trer bygninger, stier og en strandlinje frem. Den overlevende gir regi. Scener spilles gang på gang, til eieren av opplevelsen bekrefter: «Nå er det slik det var for meg.»

Og vi møter ansiktene – ser hvordan følelsene speiles der. Hvordan de andre ungdommene med sin kropp og sitt følelsesregister går inn i det å være 14 år og oppleve at: Nå dør jeg. Eller se sin storebror bli skutt, ikke én gang, men flere ganger. Den siste gangen i hodet.

PSYKOLOG PÅ SETTET Steffen Andreas Rostock Svendsen var faglig konsulent for filmen. Han forteller at alvoret i arbeidet med rekonstruksjonene traff ham mer enn han hadde forestilt seg. Foto: Alva Pauline Gjerde

Impulsen til å hjelpe

Motet til å gå inn i de vanskeligste erfaringene har berørt regissør Carl Javér, men også psykolog Steffen Andreas Rostock Svendsen, psykologfaglig konsulent for filmen.

– Det var virkelig en kraftanstrengelse for de fire overlevende å gå inn i minnerommet. Og noen vegret seg veldig i forkant. Tør jeg dette, kan jeg det, skal jeg det? Vi måtte vente til akkurat det øyeblikket der de selv kjente at okay, nå gjør vi det! Så gikk de inn i minnerommet. Og så var de i gang, forteller Svendsen.

De 12 amatørskuespillerne strakk seg ifølge regissør Carl Javér svært langt for å gi liv til de overlevendes historier. Flere hadde kjent på hjelpeløshet etter Utøya, noen også dårlig samvittighet, over å ikke kunne bidra med noe. De ønsket å være med og ta ansvar for noe som hadde rammet deres generasjon. «Det er vi som må ta i det», sa mange. Og: «Det her kan ikke de voksne gjøre for oss. Vi må gjøre det selv.»

– Jeg tror den sosiale impulsen til å hjelpe fikk utløp gjennom filmen. Det er noe helt grunnleggende menneskelig i at vi mennesker hjelper hverandre. Jeg tror vi vil det. Dypest sett, sier Javér.

I en scene som ikke er med i filmen forteller Torje hvordan han står i en sirkel sammen med andre ungdommer da han ser de første skuddene. Og at han springer.

– Når vi gjorde den scenen så sprang hele sirkelen med ungdommer av gårde. Torje stoppet scenen, stod en stund og tenkte seg om. Og så sa han: Nei, men jeg husker at det var noen som ikke sprang av gårde. Noen ble jo skutt.

– Jeg ba da Torje velge ut noen som skulle representere dem som ikke sprang, fortsetter Javér. Torje stod veldig lenge og tenkte seg om, før han sa: Jeg velger at de alle løper videre.

– Scener som denne, og andre, der ungdommene valgte å endre historien var noe av det som berørte meg aller mest, sier Javér.

TAR Grep Når ungdommene selv får teipe opp omgivelsene sine, får de en mulighet til å ta kontroll over minnene sine, mener regissør Carl Javér. Foto: Polarfox

Psykologfaglig assistanse

Psykolog Steffen Andreas Rostock Svendsen har vært konsulent, og var tilstede under hele filmproduksjonen. Han hadde samtaler med alle som deltok, både før og etter gjennomføringen av prosjektet. Til tross for lang erfaring med traumearbeid nasjonalt og internasjonalt, er arbeidet med filmen noe av det som har berørt ham aller mest i yrkessammenheng,

– Jeg har vært traumeterapeut i mange år, jeg har jobbet i Palestina og på en sikkerhetspost. Alle disse erfaringene har jeg blitt sterkt berørt av, og de har preget meg som menneske. Men arbeidet med dette filmprosjektet er noe av det som har berørt meg sterkest. Og jeg trengte også tid på å bearbeide det.

Selv om han hadde jobbet med overlevende etter Utøya ble han overrasket over hvor dyptgripende prosesser filmen satte i gang, hvor krevende det var for de overlevende å fortelle, hvor sterke følelser og bevegelser disse fortellingene satte i gang i de medvirkende ungdommene som spilte

ut historien. Han svarer avkrefteende på om han ble bekymret underveis, for om dette ble for tøft for ungdommene, men dybden og alvoret i arbeidet med rekonstruksjonene traff ham mer enn han hadde forestilt seg.

– Jeg var aldri bekymret, men vurderte hele tiden; hvordan går dette? Er dette bra? Jeg satt jo der med et faglig ansvar, selv om regissøren hadde hovedansvaret. Og jeg tok det helt inn.

Svendsen gikk på forhånd god for gjennomføringen av prosjektet, blant annet fordi grunntanken var at alt foregikk på ungdommenes premisser.

– Ved bearbeiding av traumer må man bli såpass trygg at man sakte kan nærme seg det vanskelige. Når man vil. Og når man er klar. Med de støtten som man trenger. Da kan det skje en heling, og jeg opplever at denne filmen tilnærmer seg traumet på denne måten. Det er hele tiden ungdommene selv som regulerer hvor mye de vil gå inn i.

Den norske psykologen berømmer regissør Carl Javér og produsent Fredrik Lange for at de har våget å gå inn i dette prosjektet, og forsøkt å fortelle om Utøya fra innsiden.

– Det krever mot å gjøre det de har gjort. For det er virkelig mange sterke krefter der ute fortsatt. Sinne. Fortvilelse. Redsel. Og det er også vår utfordring her, å få delt denne filmen med andre. Man vil egentlig ikke se noen film om Utøya.

– Ja, hvorfor skal folk egentlig det?

– Ja. Hvorfor skal de det? Jeg tror det viktigste er å undersøke om man virkelig vil se en film om Utøya. Men hvis man vil, så tror jeg dette er filmen. Med all respekt for Poppes film, og den andre filmen, så er dette en film som forteller fra innsiden. Og hvor det er så mange fellesmenneskelige prosesser og reaksjoner som tematiseres og som man kan kjenne seg igjen i. Og berøres av. Disse 16 ungdommene åpner seg og gir av seg selv – til hverandre – på en måte som kanskje ikke har vært vist på film før.

Underveis i filminnspillingen ble gruppeprosessen det aller viktigste for regissør Javér. Regissørperspektivet måtte vike.

– Etterhvert kjente jeg at; hva så om filmen mislykkes? Det får vel gå. Det er sånt som hender. Men gruppeprosessen og hvordan folk hadde det. Det kunne bare ikke mislykkes. Det hadde jeg ikke kunnet leve med.

– Jeg håper filmen kan sette i gang samtaler om ting vi ikke snakker om, i det norske, men også i det svenske samfunnet. Om Utøya selvfølgelig. Men også om andre forferdelige hendelser som folk har med seg i livene sine.

Utøya-filmer

- I år ser tre Utøya-filmer dagens lys: Erik Poppes «Utøya 22. juli», Peter Greengrass' «22 July» og «Rekonstruksjon Utøya» av Carl Javér. I tillegg lages det for tiden en TV-serie på NRK, der Sara Johnsen og Pål Sletaune har regi.
- «Rekonstruksjon Utøya» er den eneste av produksjonene som er en dokumentar, der fire av de overlevende deltar.

Råd til ungdom

- Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress har i samarbeid med Den nasjonale støttegruppen etter 22. juli utarbeidet råd til berørte og pårørende om hvordan de kan forholde seg til egne reaksjoner på 22. juli-filmene: <https://www.nkvts.no/rad-i-forbindelse-med-kommende-filmer-om-terroren-p...>
- I etterkant av terroren på Utøya utarbeidet Modum bad en manual til unge som har opplevd alvorlige og belastende hendelser: <https://www.modum-bad.no/hjelp-til-traumeutsatt-ungdom/>